

Реформација и Света Гора Атонска – једно српско сведочанство

IRENA ŠPADIJER

*Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3,
SR 11000 Beograd, i.spadijer@gmail.com*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Sveta Gora Atonska je že več kot tisočletje najbolj posebna meniška skupnost v Evropi. Čeprav je bila s svojo lego izolirana od preostalega sveta, so se v njej čutila tudi oddaljena vrenja v evropski zgodovini in posledično tudi reformacija ni minila brez odmevov. V prispevku je predstavljeno eno izmed tovrstnih pričevanj – poslanica Gavrila Svetogoraca ogrskemu kralju Ivanu Zapolji, verjetno iz leta 1533/1534. Gavrilo Svetogorac, pravoslavni menih, je večkrat izpričan v virih, in sicer kot prevajalec iz grščine v srbsčino. V času, ko si je dopisoval z ogrskim vladarjem, je bil *protos*, tj. starešina Svete Gore. Na prošnjo Ivana Zapolje je Gavrilo podal svoje mnenje o Martinu Lutru ter svoje videnje posameznih dogodkov iz zgodovine Katoliške cerkve. S časom pisanja in s stališči, ki jih je predstavil v poslanici, se je svetogorski *protos* Gavrilo aktivno vključil v aktualne evropske dogodke.

Mount Athos has been the most specific monastic community in Europe for over a thousand years. Though isolated from the rest of the world, the community has always reflected the turning points in European history, including Reformation. The paper looks at one testimony of this kind – the Epistle of the *protos* Gavrilo Svetogorac (Gavrilo from Mount Athos) to John Zapolya, Hungarian king, written probably in 1533/1534. Gavrilo from Mount Athos was an Eastern Orthodox Church monk who was mentioned many times and in different sources as a translator from Greek into Serbian. At the time of his correspondence with the Hungarian ruler he was a *protos* – the head of Mount Athos. At the request of John Zapolya, Gavrilo offers his opinion about Martin Luther as well as his view on certain events in the history of the Catholic Church. Judging by the time when the epistle was written, and the attitudes expressed in it, the *protos* of Mount Athos was actively involved in the events in Europe in that particular period.

Ključne besede: reformacija in Atos, Gavrilo Svetogorac, Ivan Zapolja, Martin Luter

Key words: Reformation and Athos, Gavrilo from Mount Athos, John Zapolya, Martin Luther

Када се данас помене Света Гора, прва помисао савременог човека јесте да је то свет за себе – издвојено место усред Европе, необична људска заједница, монашка република, место на које све што је женског рода, укључујући и женске примерке животињских врста нема нити је икада у историји имало

приступ.¹ Врт или перивој Пресвете Богородице, како се још Атос назива, цео је посвећен најзвишенијој од свих жена – чиме Светогорци обично истичу довољну заступљеност женског принципа на својој територији и у својој миленијумској историји.

Света Гора Атонска по свом је настанку најмлађа међу насеобинама тога типа у источном, православном хришћанству. Она је, после пустиња Египта, Палестине и Сирије које су насељавали испосници у позној антици и у време ране Византије, као и малоазијског, витинијског Олимпа, који је био активан у средњовизантијском периоду, остала све до данас специфично место духовног подвига и медитирања. Налазећи се на најисточнијем, трећем „прсту“ грчког полуострва Халкидикe, окружен са три стране морем, а с четврте узаном и тешко проходном превлаком више одвојен од копна него повезан с њим, Атос је и у наше доба прилично изолован од остатка света. Па ипак, ако се пажљиво прати његова историја, као и историја религиозног и уопште духовног живота на њему, може се видети да је током целе своје повести он био веома упућен у сувремене догађаје ван сопствених граница. То се може пратити од самих светогорских почетака јер су монаси и њихови манастири били представници разних европских народа. Поред, разумљиво, највише Грка, било је ту и Грузина (Ивера), Италијана (Амалфићана) и припадника словенских народа који су врло рано основали своја светилишта на Атосу – почев од бугарског манастира Зографа из X века, потом руског манастира Светог Пантелејмона из XI и српског Хиландара који је основан крајем XII столећа.

Интересовање за спољни свет и упућеност у световне догађаје нису се односили само на дешавања у непосредном друштвеном и политичком окружењу – као што су смене на византијском царском трону, крсташки ратови и латинска власт у грчким крајевима, или на религиозну сферу – као што је био исихастички покрет у XIV столећу, или, пак, на последице уније грчке и латинске Цркве, дакле, на оно што је имало непосредне везе са животом и стањем на Атосу. Још од најстаријих времена било је појединаца који су на Свету Гору доспевали из веома удаљених крајева и проводили део свога живота на њој – као што су угледни Грци високога рода или представници српске династије Немањића – поменимо само оне из прве и последње генерације, светог Саву Српског и светог Јоасафа Српског (братанца цара Душана).

Можемо навести и богатог српског трговца из Венеције из XVII века, рођеног брата хиландарског игумана Симеона, који се на Светој Гори замонашио и као духовник Никанор на њој провео остатак живота. Он је цркви Свете Тројице на Спасовој води приложио тридесет књига, међу којима се налазе неки најпознатији и највреднији хиландарски рукописи XIV века (Шпадијер 2002). За доба о којем говоримо, занимљивија је, међутим, једна друга личност – Михаил Триволис, познатији као Максим Грeк. Он и временом свога живота (око 1470–1556) и својом судбином повезује веома удаљене

¹ Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 177003 – *Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура*). О историји Атоса постоји богата литература, па овом приликом упућујемо само на следеће публикације и литературу наведену у њима: ODB 1991; Максимовић 1998; Папахрисанту 2003; Христу 2009, Спик 2016.

европске просторе. Рођен у поствизантијској Грчкој, стасавао у ренесансној Италији (Фиренци и Венецији), потом на Атосу, своје је зреле године провео као калуђер у Русији и то добрим делом у тамници. Иако се није налазио у позицији да битно утиче на крупне догађаје свога времена нити је био значајнији судеоник у њима у европским размерама, судбина Максима Грека, преводиоца и ерудите обдареног за класичну философију и критику текстова, који је граматичком и лингвистичком знању придавао теолошку димензију, више је него симболична.² Она је, заправо, метафора једне цивилизације – византијске – блиставе по својој култури и космополитске по своме карактеру, која је, окончавши политичко трајање на Балкану, наставила да живи у одсјајима сопствених тековина далеко на Истоку (Оболенски 1991: 201–217).

На Атосу су се, дакле, веома добро осећала и удаљена превирања у европској историји, па тако ни реформација није прошла без одјека. О томе сведочи и једна занимљива кореспонденција – из XVI века, поред осталог, сачувале су се и неколике посланице које су Хиландарци и Светогорци упућивали европским владарима (Трифунувић 1988). Једна од њих предмет је нашег рада. То је Посланица Гаврила Светогорца угарском краљу Јовану Запољи, вероватно из 1533/1534. године. То писмо је, иначе, имало веома занимљиву историју – његов први део налазио се у рукопису из XVII века који је уништен у немачком бомбардовању Београда 1941. године, а други део је сачуван у врло старом препису, из 1558. године, који се данас налази у збирци рукописа Цетињског манастира, у Црној Гори.³

Аутор посланице, Гаврило, за кога се по једном извору сматрало да је био из рода Мстиславовича, значи руског порекла, а по другом да је био Србин (Трифунувић 1988: 7; Шпадијер 2014: 136–138), три пута је био светогорски прот, тј. старешина целе атонске заједнице (са прекидима, од 1515. до 1533/1534). Посведочен је више пута у изворима и као преводилац са грчког на српски језик, а о његовој вези са српским манастиром Хиландаром можемо слутиати из следећег записа који је оставио у једном рукопису:

Сија приведоше се Гаврилом свештеномонахом и препротом Светије Гори от грчкије књиги в србскују и да в царскије и свештеније обитељи великије лаври србскије глагољема Хиландар, в лето 7043 [1535]. (Стојановић 1905: бр. 4962)⁴

Поред тога, чини се да је Гаврило био и писац једног житија – *Житија Нифона*, солунског митрополита и цариградског патријарха, који је преминуо на Атосу 1508. године (Радојичић 1963: 304; Трифунувић 1988: 9). И пре епистоле о којој је овде реч, Гаврило је имао комуникацију са угарским краљем јер

² Литература о Максиму Греку веома је обимна, па овом приликом упућујемо на публикације које доносе спискове чланака и студија, као и његова сабрана дела: Словарь 1989; Максим Грек 2008; Буланин 2017.

³ У рукопису београдске Народне библиотеке, који је изгорео, посланица није имала завршетак. Касније је, у збирци Цетињског манастира пронађен други препис у којем је сачуван баш део који недостаје. О историји посланице, објављивању и преводима в: Радојичић 1963; Трифунувић 1988: 7–22.

⁴ Запис се доноси према фонетској транскрипцији Ћ. Трифунувића (Трифунувић 1988: 8).

се на њу позива краљев логотет („као што си и прво послао краљу Јовану“). Изгледа да је био познат по својој учености и мудрости (Трифунувић 1988: 9), а угарски краљ му пише управо у време док је он прот Свете Горе:

Јована, краља угарскога, писмо друго преко његовог логотета проти Свете Горе Атонске и свем сабору њеном, у ком исповеда веру и закон свој Лутеровог учења и моли их да му отпишу на основу Светог писма против појединих тачака његовог учења /.../ /.../ Потом молимо вашу светост да нам напишете о душама православних људи: где ће бити до суда, да ли у небеском царству или на другом месту чекају Христов суд; затим, душе праведника хоће ли се мучити до суда Христовог, или не. Молимо вашу светост да нам пишете о тој ствари како ви мислите. Јер наши попови неједнако уче људе /.../ То све учи један пророк по имену Лутер. Он победи немачку земљу, и попови њини сви се жене, и овде у Угарској многи му приступише и његово учење примише /.../

Завршавајући посланицу, краљев логотет Лацко износи жељу о уједињењу Цркава:

/.../ па да Бог да да се ујединимо, да буде једна вера, једно стадо, један пастир Христос, како је и раније било, као што и сам краљ рече: ако се учини мир с немачким краљем, сазваће сабор и наше патријархе испросиће од цара да дођу на сабор у његову земљу. Тога ради, ваша светости, пошљите писмо милостивом краљу и папи римском на све стране њиним духовним учитељима. Па и нас не заборавите у својим светим молитвама /.../ Писано у Будиму граду, године 7042 (1534). (Матић 1934: 68; Трифунувић 1988: 10–11)

Гаврило Светогорац одговара угарском краљу на следећи начин:

/.../ Пошто је прво слово наше посланице угодно било светлоте ти краљевству, по твоме захтеву опет нам је писао твој логотет Лацко да и другу посланицу пишемо – о свима стварима о којима питаш да дамо одговор. Пошто прво слово наше посланице чуваш у својој ризници, то нека ово слово буде светлоте ти краљевству и свој господи римској, чак и до римског папе, и другима /.../. (Трифунувић 1988: 14)

Затим следе објашњења, почев, наравно, од философа

по имену Лутер који у свом учењу празнослови и учи да се никоме од светитеља не треба молити, ни пророку, ни апостоли, ни мученику, ни преподобном, ни претечи, ни Богородици, осим једном Богу, јер они не могу помоћи пред Богом. (Трифунувић 1988: 15)

По томе Гаврило закључује како Лутер „никако није хришћанин, већ нечастиви Јеврејин и Турчин вером“, а онда набраја пророке (Давида, Мојсија, Илију), потом апостоле, мученике и преподобне, Претечу и Богородицу и њихове заслуге и улоге у животу хришћана. Он исказује и веома важну мисао о смислу и значају посредништва у хришћанству, који симболизују све наведене категорије светих:

Не молимо их као богове, него да моле Бога за нас и за спасење наше и за све потребе наше, пошто власт имају као синови и наследници Божији и царства његовог. (Трифунувић 1988: 15)

Овде Гаврило напомиње главне карактеристике протестантског учења и основне разлике између званичних цркава – римокатоличке и православне, с једне стране, и нове, реформисане, тзв. прве „деноминације“ – протестантизма, који искључује не само посредништво и постојећу црквену организацију него и црквено предање, предају (*traditio*), које је, уз Свето писмо незаобилазан чинилац традиционалне хришћанске религије.

Гаврило потом расправља о догматским стварима – о души, посту, исповести, не заборављајући да посебну пажњу посвети Римској цркви и спомене поједине пикантерије из њене историје – о блудном папи Петру Муцавом или папи-жени, која се на Богојављење породила. Гаврило је веома обавештен о сувременим светским приликама, а поседује и велико теолошко знање, што се види у чињеницама које саопштава и начину на који их излаже. Тако ово писмо постаје читава мала догматска расправа у којој се систематски излажу питања хришћанске, превасходно православне вере (Трифуновић 1988: 11). Поред тога, оно представља драгоцену и занимљиву сведочанство не само о општењу атонског монаштва са страним владарима него и о посредном укључивању Светогораца у најактуелније европске догађаје тога доба. Карактеризација Мартина Лутера и његовог учења занимљива је и са аспекта виђења „другог“ у оквирима хришћанске цивилизације. Он је у овом случају означен као неко ко није припадник хришћанске већ неке друге, непријатељске религије („нечастиви Јеврејин и Турчин вером“), што има превасходно за циљ дискредитовање Лутерових идеја и његовог деловања.

Гаврило Светогорац православни је монах и у времену у коме води преписку са мађарским краљем он је старешина велике монашке заједнице на Атосу. Са становишта припадника и пастира једне ауторитетне, древне организације, он се обрушава на нови покрет који почиње да се развија у крилу западне хришћанске Цркве и који напада њен дотад постојећи институционални систем. Гаврило је, наравно, сасвим далеко од објективности и пише у складу са својим уверењима. Оно што је, међутим, за нас занимљиво, јесте чињеница да се само петнаестак година од објављивања Лутерових теза, још за његовог живота, на Светој Гори не само зна за то него и један православни калуђер и достојанственик износи своје мишљење о дешавањима која су тек почела, а која ће касније драматично и заувек променити религиозну и социјалну историју Европе.⁵

ЛИТЕРАТУРА

Дмитиј М. БУЛАНИН, 2017: Максим Грек: Греческиј писатељ или московскиј књижник? *Sudia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2 /22, 85–98.

Максим ГРЕК, 2008: *Сочинения*. Москва: Индрик.

⁵ „Један српски књижевник који је старешина републике православних калуђера на Атосу, даје мишљење о Лутеру још за живота његова. Он је црквени писац и сасвим је далеко од објективности. Нас занима сама та чињеница да се на Атосу сазнало за Лутера и не обазиремо се на конфесионалну пристрасност светогорског црквеног достојанственика.“ (Радојичић 1963: 315)

Љубомир МАКСИМОВИЋ, 1998: Духовни живот на Атосу. *Манастир Хиландар*. Ур. Г. Суботић. Београд: Српска академија наука и уметности. 17–28.

Светозар МАТИЋ, 1934: Писмо Гаврилово о Лутеру (Петстогодишњица Гавриловог писма). *Богословље* IX/1, 5–17.

Димитрије ОБОЛЕНСКИ, 1991: *Шест византијских портрета*. Београд: Просвета.

ODV 1991: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Ed. Alexander P. Kazhdan. Vol. 1. New York, Oxford. A. M. T(albot), A. K(azhdan). *Athos, Mount*. 224–226; A. C(utler). *Art and Architecture of Athos*. 226–227.

Дионисија ПАПАХРИСАНТУ, 2003: *Атонско монаштво. Почети и организација*. Београд: Друштво пријатеља Свете Горе.

Ђорђе СП. РАДОЈИЧИЋ, 1963: О Лутеру у оновременој старој српској писмености. *Творци и дела старе српске књижевности*. Титоград: Графички завод. 301–315.

СЛОВАРЬ, 1989: *Словарь книжников и книжности древней Руси*. Вып. 2. ч. 2., Ур. Д. С. Лихачев. Ленинград: Наука. 89–98 (Д. М. Буланин).

Грејем СПИК, 2016: *Света Гора. Обнова у рају*. Београд: Друштво пријатеља Свете Горе – Задужбина Светог манастира Хиландара. (G. Speake. *Mount Athos, Renewal in Paradise*. Second edition. 2014).

Љубомир СТОЈАНОВИЋ, 1905: *Стари српски записи и натписи*. III. Београд: Српска краљевска академија.

Ђорђе ТРИФУНОВИЋ, 1988: *Српске посланице шеснаестог века*. Приредио Ђ. Трифуновић, Крушевац: Багдала.

Панајотис ХРИСТУ, 2009: *Света Гора Атонска. Историја, начин живота, блага*. Београд: Друштво пријатеља Свете Горе – Задужбина Светог манастира Хиландара. (P. C. Christou. *Athos the Holy Mountain. History, Life, Treasures*. Kyromanos Publishers. 1990).

Ирена ШПАДИЈЕР, 2002: Софијски рукопис хиландарског писара Таха Марка. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* LXVII и LXVIII, св. 1–4 (2001–2002), 111–127.

– –, 2014: *Светогорска баштина. Манастир Хиландар и стара српска књижевност*. Београд: Чигоја штампа.

REFORMACIJA IN SVETA GORA – SRBSKO PRIČEVANJE

Sveta Gora Atonska, čeprav po svojem nastanku najmlajša med naselbinami tega tipa v vzhodnem, pravoslavnem krščanstvu, že več kot milenij obstaja kot najbolj posebna meniška skupnost v Evropi. Ta je po puščavah Egipta, Palestine in Sirije, ki so jih v pozni antiki in v času zgodnjega Bizanca naseljevali puščavniki, ter maloazijskega, bitinijskega Olimpa, ki je bil aktiven v srednjebizantinskem obdobju, vse do današnjih dni ostala specifično, ločeno mesto duhovnega podviga in meditiranja. S svojo lego, ki zajema najvzhodnejši, tretji »prst« grškega polotoka Halkidike, s treh strani obkrožen z morjem, s četrte pa z ozko in težko prehodno ožino, bolj ločen od kopnega kot povezan z njim, je Atos tudi v današnjem času precej izoliran od preostalega sveta. Toda, če pozorno spremljamo zgodovino Svete Gore, njeno religiozno in duhovno življenje, lahko ugotovimo, da je bila v zgodovini dobro seznanjena s sodobnimi dogodki izven svojih meja. To se ne nanaša zgolj na dogajanja v neposrednem družbenem in političnem okolju, kot so spremembe na bizantinskem cesarskem prestolu, križarske vojne in latinska oblast v grških krajih, ali na religiozno sfero, kot je isihastično gibanje ali posledice unije grške in latinske cerkve; na Atosu so se zelo dobro občutila tudi oddaljena vrenja v evropski zgodovini in tako tudi reformacija ni minila brez odmevov. V

prispevku je predstavljeno eno izmed tovrstnih pričevanj – poslanica Gavrila Svetogorca ogrskemu kralju Ivanu Zapolji, verjetno iz leta 1533/1534.

Gavrilo Svetogorac je bil pravoslavni menih, znan po svoji učenosti. V virih je večkrat izpričan kot prevajalec iz grščine v srbsščino in verjetno je bil tudi pisec hagiografskega dela Žitija Nifona, solunskega metropolita in carigrajskega patriarha, ki je na Atosu umrl leta 1508. Tudi pred omenjeno epistolo je Gavrilo komuniciral z ogrskim kraljem; v času, ko je potekala ta korespondenca, je bil *protos*, tj. starešina Svete Gore. Na prošnjo Ivana Zapolje je Gavrilo podal svoje mnenje o Martinu Lutru; to je izrazilo negativno, v njem pa je predstavil tudi svoj pogled na posamezne dogodke iz pretekle zgodovine Katoliške cerkve. S stališča pripadnika in pastirja ene avtoritetne, stare organizacije, je planil na novo gibanje, ki se je začelo razvijati v okviru zahodne Krščanske cerkve in ki je napadlo njen dotedanji obstoječi institucionalni sistem. Gavrilo je bil sicer daleč od objektivnosti in je pisal v skladu s svojimi načeli. Ob tem je zanimivo, da je samo po petnajstih letih od objave Lutrovih tez, torej še v času njegovega življenja, na Atosu zanje ne samo vedel pravoslavni menih in dostojanstvenik, temveč je ta izrazil tudi svoje mnenje o dogodkih, ki so se šele pričeli in ki so kasneje dramatično in za vedno spremenili versko in socialno zgodovino Evrope.